

ДВЕ ЕСЕТА

КАРЕЛ ЧАПЕК

ПОСЛЕДНИЯТ ЕПОС,

ИЛИ

РОМАНЪТ ЗА ПРИСЛУГАТА

Вече е два часа след полунощ, а докрая остават още сто и петдесет страници. А Фани (или може би Мария) продължава да чете под рананата си завивка.

„За нищо на света“, викна със страшен глас Берта и се строполи в несвист.“

Или: „Тогава негодникът се закиска, произвайки Андела със сатанински поглед. „Сега вече няма да ми се изплъзнеш“, просъска той и се нахвърли върху клетото сираче.“

„Кълна ви се, граф дьо Белвал“, каза решително Сесилия, „че ще отнеса тайната си в гроба.“

„Устните им се срещнаха в първа, целомъдрена целувка. „Дали това не е само сън?“, въздъхна Анжелика и се подпря, за да не падне. В този момент вратата се отвори и в стаята влезе. . .“

„Този благороден човек“, рече дълбоко разчувстван добрият нотариус, „е родният ви баща, госпожице дьо Клеан. Трябва да знаете, че преди двайсет години, малко преди да се родите вие . . .“

Вече е три часа след полунощ, а газената лампа още свети. Мария (или пък Фани) ще трябва да стане в шест часа, защото я чака пране, а госпожата цял ден ще има да мърмори; но разберете, Мария (или Фани) е длъжна да придружи госпожица дьо Клеан с братчния олтар. „А когато една година по-късно граф дьо Белвал се завърна от околосветското си пътешествие, той пристигна тъкмо навреме, за да стане кръстник на едно прелестно детенце. . .“

Слава богу, добре свърши; сега Мария (или Фани) ще може спокойно да заспи, а и аз ще мога спокойно да заспя. Има моменти, когато съм отпаднал и тъжен; загубвам вяра в себе си и във всички останали, предъвквам своето униение и мозъкът ми изприда такива сиви паяжини, че и вас биха могли да натъжат. А когато възрастната ми прислужница ме види в такова състояние, тя ми изнамира някоя такава дебела книга с липсващи корици, сигурно от съседите, знам ли откъде, и казва: „Много хубава книга, господин докторе, няма да събъркате, ако я прочетете.“ Това го съобщавам, за да стане ясно защо запознанството ми с този вид литература е в известен смисъл несистематично. Обикновено заглавната страница е откъсната; нанстина нямам представа как се казва нито една от тези книги, нито пък авторът ѝ. Впрочем в случая името не е по-важно от името на мелодията, която свири латернаджията долу на двора. Хубостта на латерната, както и хубостта на един такъв роман, не е лична, тя е безименна и общочовешка.

Когато всичко ви е разочаровало, когато се разболеете или ви измамат, вземете романа на Мария или Фани и четете, четете до два часа след полунощ.

* * *

Най-напред трябва да се прави разлика между „романа за прислугата“ и календарната литература. Календарната литература по женска линия (тъй като е най-вече женско творение) води началото си от реализма. Романът за прислугата е пряк потомък на романтизма. Романът на Фани или Мария в крайна сметка произхожда от рицарския епос. Той може да се похвали с традиция по-стара от християнството. Неговите корени се простират до митични епохи. Неговите кълнове ще откриете в приказките.

Отдавна вече е установено, че докато господарят чете с удоволствие романи за живота на най-долните прослойки в големия град, слугинята чете с не по-малко удоволствие романи за живота на херцози и графове. Това е съвсем естествено: всеки се увлича от романтиката на различния, непознат живот; тъй че докато господарят, погълнат от своята книга, изживява въображаемата възможност да бъде сред измета на обществото, слугинята изживява не по-слабо мотивираната възможност да бъде графиня. По такъв начин литературата преодолява социалното неравенство на този свят.

Ала едно такова социално тълкуване не изчерпва нещата докрай. Според мен херцозите и графовете в романа на Фани (или Мария) са вариации на тема епични рицари, принцове и крале; така че Фани и Мария под своите раирани завивки се приобщават към хилядолетната традиция на Великия юнашки епос. Е да, Фани е влюбена в шлосер, а Мария ще се омъжи за шивач; ала в дълбините на сърцата им са задрямали изначалният инстинкт към епичното, култът към героя, пламенността на обожанието, благоговението пред силата и разкоша. В света на епичното богатство и благородническият произход означават не социално неравенство, а нещо къде по-просто и по-първично: идеализация и възхвала на човека. Мария знае, че нейният шивач не може час по час да извършва благородни и геройски постъпки, защото просто не му остава време за такива неща; никой от нейните познати не би могъл да бъде дори злодей със сатанински облик, защото няма време за такива неща. Нужно е да си граф или херцог, за да можеш без задръжки да се отдадеш на страстите си, на подвизи, на любов или на интриги. Знатното потекло и богатството са един вид необходимо условие за романтично поведение и заплетен сюжет. От барона надолу започва сферата на реализма, на психологизма и евентуално на социалните проблеми; само че сферата на епоса е от барон, banker или престъпник нагоре, освен ако става дума за екзотични страни.

Обикновените хора, каквито са Мария или Фани, каквито сме аз или вие, които четете това, имат достатъчно неща за вършене, за да свързват двата края; те си гледат работата, вместо да се занимават с постъпките си; те не могат току-така да идат и да убият някого или да се пожертват за някого; за това има спънки, ако мога така да се изразя, от чисто техническо естество. Мария трябва да готви, аз трябва да пиша, а и вие има какво да вършите по шест или по осем часа на ден; граф дьо Белвал обаче „наследи от баща си годишна рента от триста хиляди ливри“; и плюс това — за разлика от обикновените графове — той не се занимава нито с политика, нито пък с износ на захар или с развъждане на холандски рогат добитък; той е, така да се каже, чист, стопроцентов епичен персонаж. Красив и силен, „най-добрият фехтовач в цяла Франция“, той не си знае парите и има благородно сърце: щом е така, нека покаже на какво е способен.

• • •

Между другото трябва да се отбележи, че този литературен герой (все едно дали е мъж или жена) поначало е очебийно свършен, доколкото са свършени, да речем, универсалният гипсов модел на нос или универсалните тръстикови манекени в шивачниците. Тъй че той не само няма прекалено голям нос или изпъкнали плешки, но и в духовно отношение е лишен от всякакви особени белези и чисто индивидуални черти. Ако имаше голям нос, щаше да е роستانовски персонаж и мястото му щеше да е в по-висша поетическа категория. Ако беше страстен риболовец, ако заекваше, ако се занимаваше с изследване на инфузориите, ако имаше слабост към фуксините или към разслабителните средства, той тутакси щеше да се озове в съвсем различна разновидност на литературата, където вече не бихме могли да го последваме. Ако изобщо му е позволено да има някакви пристрастия, то това са ловът или ездата — както се вижда, някогашни рицарски умения; лицето му е или бледо, или мургаво; той не е плешив, не е космат, нито пък има гуша или брадавици, петна или грапава кожа, най-много лицето му да е „набраздено от дълбоки бръчки, свидетелство за преживени страдания“. Той е напълно безупречен и дестилиран по характер; не е нито буен, нито крачен; нито боязлив, нито флегматик, не е разсеян или любопитен; бидейки свършен, му липсват всякакви слабости или пристрастия, но и не блести с нищо освен с храброст, пожертвувателност, любов, фехтовка и други епични добродетели. По същия начин госпожица дьо Клеан или която и да е друга от тях е хубава, целомъдрена, ангелски добра и вярна; това са всичките ѝ качества.

знае какво, в нещо, което отвратително много прилича на действителността. Ако Пепеляшка накрая не се омъжваше за принца, нейната история щеше да е просто мрачно отражение на живота; например на живота на Мария или Фани.

* * *

Така обаче всичко се нарежда както трябва. Невинността е априори нещо положително, злото е априори и без по-нататъшни доказателства нещо отрицателно; всичко, произтичащо от него, е белязано отнапред със знака на отрицанието. Злодеят не може да обича; той може само да мрази. Злодеят не може да се усмихва; той може само сатанински да се киска. Злодеят не може да има очарователно дете; той може в най-добрия случай да направи така, че да го погубят. Нека се наслаждава на триумфите си; щастието обаче не е на негова страна. За него не свети слънцето и не ухаят цветята; обгръщат го мракът, нощта, подземните ходинци и шушукането на съучастиците му. Целият свят е разделен на две: едната му половина е светла, прекрасна и добродетелна, а другата му половина е черна, неприветна, ужасна и среднощна. Според мен това е — в най-новата му разновидност — прастарият култов и философски дуализъм на утвърдението и отрицанието. По такъв начин сред нас се намира в обръщение (без корици и с откъсната заглавна страница) най-старата митологична традиция; ние не си даваме сметка за нея просто защото тя е твърде обикновена, тъй както не обръщаме внимание на най-старите традиции, просто защото ги срещаме под път и над път.

* * *

Ала не си мислете, че романът на Мария или Фани е морално или митологично съчинение. Става дума за епос. Неговата тема е борбата. Борба на живот и смърт с кръв, интриги, преследвания, хайки, загуби и победи. Каквото и да правите, единственото, което ще интересува човека до свършека на света, е борбата. И любовта. Всичко останало е мимолетно. Психологията, пацифизмът, половият въпрос, социалните проблеми и всичко останало ще си отиде, но любовта и борбата ще останат. Ние напрегнато следим борбата между различни партии или различни принципи; Мария и Фани напрегнато следят борбата на лошия херцог срещу Анжелика и Раул. Ние искаме да спасим себе си или целия свят; Мария и Фани искат да спасят Анжелика. Те искат да спасят самата невинност. Но преди всичко искат да спасят любовта.

Тогава кое би трябвало да възхвалявам повече? Почтената и неотстъпна невинност, преследвана като кошута и страдаща като агънце? Или вярната и самопожертвувателна любов, голямата любов, добродетелната и великодушна любов, храбрата и устойчива любов, или накратко казано, изобщо любовта? Това наистина са големи идеали; тук обаче би трябвало да славословя сюжета, който е нещо държащо в напрежение, сложно, необикновено и съществено; сюжета, който е епичен, кървав, удивителен и страшен; сюжета, изпълнен със загадки, планове, интриги, случайности, кошмарни ситуации, виезпани появи, кроежи на убийци, чудодейни обрати, загубени книги, тайни врати, нотариуси, любов, разкрития, безлюдни краища, двубои, подхвърлени деца и отвлечения. Ужасни клетви също. И семейни тайни. И завещания, тъмници, бягства, скрити съкровища, тайни скривалища, изкуствени бради, лъжесвидетелства и ред други вълнуващи и великолепни неща, които не съм в състояние да изброя. Ах, да, и освен това пожари, тайни венчавки, отровени чаши с вино (с бял пращец), нощни нападения и подправени писма. И намушквания с кама. И шпердове и подземия.

Напрегнатостта на действието минава за долнопробна, нелитературна особеност. Не искам да се препирам по този въпрос; смятам обаче, че напрегнатостта на действието е нещо много отдавнашно. Мисля, че историята на Йосиф Египетски на времето е била много увлекателна. Твърдя, че и „Романът на розата“ по свой начин е държал в напрежение. В известен смисъл и „Илиадата“ е трилър, а „Одисеята“ е предшественица на Карл Май. „Хиляда и една нощ“ положително също е един от литературните извори за романа на Мария и Фани. Освен това бих могъл да посоча Александрията, Беовулф, скалдовете и бардовете, Златната легенда, „Песен за Роланд“ и много други, да не говорим пък за народните приказки. Други литературни източници

са романтизмът и вестникарската съдебна хроника; както виждате, тази традиция е пространна като света и стара като човечеството.

А сега би трябвало да напиша наследване за Упадъка на Епичността или за Отмирането на Сюжета. Романът на Мария е вече почти единственият резерват, в който намира убежище Сюжетът, изпъден от литературата, отнял от ужасната смъртност сред персонажите на романа, изтребен от прогреса, от изсичането на горите, от демокрацията, от разпространението на еротизма, реализма и психологизма, изтласкан от живота благодарение на полицията, а от поезията благодарение на критиката, изначален, ала изтръгнат от корените си също като индианците, натирен от обществото, държан в неведение и лишен от вярата на своите предци. Той все още си е запазил местенце, и то вече само крадешко — в леглото на Мария и върху масата на старата мома; все още прави компания на хлапака и има право на достъп до ложето на болния, комуто препоръчват леко четиво; все още във вестниците му заделят позорното място между съобщенията за пътни злополуки и за банкови злоупотреби. И все пак аз вярвам, че той няма да загине. За него се застъпи криминалната литература. За него започва да се застъпва киното. Възможно е да сме на прага на голям епичен ренесанс. Понеже сюжетът е нещо отколешно и неизтребимо също като фокусничеството, като фантазията и като човечеството.

А сега бих могъл да поразсъждавам върху това, какво е влиянието на упадъка на епичността върху живота ни. Епичността има един-единствен противник: не лиризма, а механизирането. В трамвая, да речем, се возите напълно машинално; но ако се замислите за възможното сблъскване на два трамвая, за геройското самообладание и пожертвувателността, които бихте проявили след това, за възможността ватманът да полудее, а вие сам да се хванете за лоста за управление след ужасна и победоносна борба, или за перспективата вашият трамвай на спирка „Мустек“ да бъде нападнат от шайка маскирани разбойници, които вие ще обърнете в бягство с помощта на бастуна си и на ключа от външната врата — е, в такъв случай вашето пътуване с трамвая би било не по-малко епично от пътуването на Роланд, възседнал Баярд. Всяка порядъчна първа любов е по-скоро епична, отколкото еротична; при нея човек мисли повече за отвлечане, отколкото за някакво друго утоляване на страстта. Да обичаш някого означава да мечтаеш да изнесеш въпросната особа от жилището ѝ при пожар; в повечето случаи се стига до венчило просто поради липса на действителен сюжет. Най-първичните човешки инстинкти са епични; ние мислим най-напред за подвизи, а по-късно за самосъхранение или за размножение. Първото четиво, за което се залавя момчето, е за юначество; и ние, порасналите, понякога тайно (със скрита наистина, но дълбока наслада) прочитаме роман за престъпления или детективски роман. Потиснатите инстинкти, както твърди Зигмунд Фройд, могат да имат кошмарни последици; те водят до душевни травми, до лоши сънища и перверзии. Възможно е политическият фанатизъм да е душевно разстройство, причинено от потиснати епични представи. Възможно е политическата душа на тъпата да е перверзна разновидност на геройската Душа на Множество. Вероятно е четенето на вестници да е просто патологичен вариант на богатирските рапсодии.

Само романът за престъпления все още предоставя неподправено вино, искам да кажа, неподправена кръв. Тук любовта все още е не полов акт, а геройски акт; тук кръстосват мечове добротата и злото; тук се воюва и действа. Тук човек бива убиван, но не и аутопсиран. Тук господства убийството, а не анализът. Тук сме в някогашния, ненакърнен свят, в който действието се ражда отвъдъж от потребността или от ситуацията, а не от някаква социологична или генетична дейност. Всичко е ясно и неизменно отначало докрай; единствено сюжетът, сюжетът като такъв, самите събития, човешките постъпки в чистия им вид произват с кървавочервената си нишка хиляда двеста и осем или колкото са там страници.

Трябва да се отбележи, че всеки от сюжетите е неизбежно фантастичен. Та нали и в живота без достатъчно фантазия няма никаква фабула; всяко истинско приключение е плод на действителността, видяна през призмата на въображенето. Някои хора не са в състояние да произнесат думата „фантазия“ без съжалителна интонация; е да, тези хора могат да стигнат до шести или допри до пети разред в чиновническата йерархия, но никога няма да стигнат даже до едно-единично приключение.

Ти обаче, Сюжете, избавяш човешката душа, душата на Мария или Фани от бремето на материалното и на привичното; отваряш клапата на иманентните възможности; предоставяш онова, което животът поради някакво странно недоразумение е пропуснал да даде. Понеже Мария и Фани по природа са предопределени за големи неща: за любов и невинност, за преследване и героизъм, за отвлечане и опасности. Те много добре схващат всичко това, то им е по-ясно, отколкото проблемът на Ибсеновата Нора или идеалът за Свръхчовека; те просто го носят в себе си, и то от много отдавна, далеч преди да са се научили да готвят или да четат романи.

О, трескаво притеснение, о, нетърпеливост да се разбере *каково ще стане!* О, припряност, ти, която караш читателя да препуска от страница на страница към облекчителния край, който ще реши всичко! О вие, нощни часове, изпреварвани от летежа на ужасните събития! В този миг Анжелика я хвърлят в подземна килия, а Раул го арестуват по лъжливо обвинение в убийство. *Какво ли ще стане накрая?*

Мислете си, каквото си искате за романите; ала добрият роман за престъпления *трябва* да бъде лошо написан. Той трябва да е написан с къси абзаци, по които окоето да подскача набързо, тъй както се тича по стълбище. Няма време за оценяване на добре построени изречения или за спиране пред възхитителни гледки. Напред, по-скоро напред! А изречението, ако ще, да се сгромоляса тутакси, щом покрай него изтича втурналият се напред читател! Диалозите и ситуацияите, ако щат, да се срутят веднага, щом минем през тях! Чепато изречение, твоето единствено предназначение е да те прескоча; ти си плитък, разговоре на влюбените, за да мога да мина през тебе в галоп и да продължа да препускам нататък. Би било ужасно, ако Тацит държеше в напрежение. Щях да пошурия, ако Ницше бе писал сензационни романи. По-скоро, напред! Нужни са широки пространства, през които читателят да може да прехвърква; пространства без подробности, непривлекателни ширини, страници и листове, подходящи за прескачане. Изчетох хиляда двеста и осем страници за два часа и петдесет минути; това е рекордът ми по бързо четене, откакто се помня; хайде да видим дали могат така господин Вохралик² или Арне Борг³. За жалост страницата със заглавието на тази забележителна книга беше откъсната.

Сега вече ми е ясно, че не съм изчерпал темата си; тя се е разпростряла пред очите ми чак до безкрайността; ту потича в посока към историческия роман, ту се прелива в криминалния роман. Всички непознати и непроучени явления са ужасно необятни. Науката направи много за изследването на кърлежите или на кръвта, да речем, но не е сторила нищо за изследването на кървавия роман. Може да бъде съставена цяла библиография от съчинения, посветени на социалното положение на слугините, но май никой не е седнал да пише по нравствения и общочовешки въпрос на романа за прислугата. Накрая ще кажа това, което трябваше да кажа в началото: не ми е по силите. Направих опит да пусна сонда тук и там; извадих само песъчинки и се опитах да им дам името на познати полезни изкопаеми. Пряко силите ми е да сляза по-надълбоко.

Дори не съм уверен, че пиша. . . за нещо, което принадлежи на литературната история.

„Пршитомност“, 1924

² Вацлав Вохралик (1900) — чешки рекордьор по бягане на средни разстояния — Бел. пр.
³ Арне Борг (1901) — прочут шведски плувец — Бел. пр.

ХОЛМСИАНА,
ИЛИ
ЗА КРИМИНАЛНАТА ЛИТЕРАТУРА

За да успее да напиша тази статия за криминалната литература, съм бодърствал по цели нощи: разбира се, не потънал в дълбок размисъл, а зачел се в някоя страшно увлекателна криминална загадка, изумен, объркан и възбуден до немай-къде; за щастие, има и по-умни глави от мене — например възрастният Табаре и съобразителният Льокок, Ебенецер Грейс и Шерлок Холмс, инспекторите Ганимар и Бийл, Макензи и талантливият Ботриле, детективът Хюит, Асбъори Краг, Хори Фишер, отец Браун, професор Крейг Кенеди, доктор Торндайк, или Рулетабий, който си вре нося навсякъде, — понеже тези господа въпреки всичко в края на краищата съумяват да разнищат и най-заплетените афери. Не щадях тихите нощи, за да следя работата им, и бях възнаграден за своето бодърстване; сега вече съм запознат не само с всички детективски методи, но и с всички престъпления, коварни замисли, технически средства, преобличания, номера и низости, на които е способен и най-изпеченият злодей. Предупреждавам всекиго, който не ми мисли доброто — мога да му видя сметката по хиляди начини, един от друг по-засукани.

Освен това като свое лично основание да напиша това изследване ще изтъкна факта, че аз съмнявал преди години направих опит да съчиня сборник с криминални разкази; имах най-почтени намерения, но в крайна сметка от това излезе книжката „Разпятие“. За бежа никой не я намери за криминално четиво. Навярно не ми е провървяло съвсем.

* * *

Криминалната литература (има предвид криминалната литература *в чистия ѝ вид*, а не кръстоските ѝ с житийната литература, с литературни амбиции и разни други примеси) е най-обикновено литературно явление, каквито са, да речем, епичната поема или детската залъгалка. Но тъй като именно простите, солидни и гладко функциониращи неща понякога имат извънредно сложен произход, ще трябва да го потърсим в няколко посоки. Може и да заприличаваме на леданти, като почнем да изброяваме горе-долу дузината мотиви, които се преплитат и в най-елементарното детективско четиво. Пътят ни ще минава през сухи и обрасли с дива растителност краища и няма да се спираме пред разкошни гледки. Какво да се прави, бог да ни е на помощ и нека потегляме, без да се маем.

* * *

Мотивът престъпление. Това е най-силният мотив от психологическо гледище. Хората страшно обичат да четат за престъпления. Сигурно имат нужда от това. Затова четат криминална литература и рубриката „Из съдебните зали“. Ако забраните и едното, и другото, те ще седят вечер на прага или около печката и ще си приказват за престъпленията, извършени в околния през последните петдесет години. Ще си разправят как онзи мелничар навремето убил жена си. Ще си разправят, че един ден обущарят ще вземе да убие жена си или че кметът краде. Така че трябва да се признае, че в самото престъпление има нещо, което грабва вниманието.

Някои обясняват това явление с потребността от сензации, с глада по нервен дразнител, с насладата на вледенияващия ужас. Не мисля, че това е цялата истина. Хората си разказват за призраци не само защото това им носи поетическа възбуда, а и защото донякъде вирват в тях. Хората се интересуват от престъпленията не само заради литературното им въздействие, а защото те са нещо напълно възможно. Интересуват се от тях като от нещо важно, което вълнува лично тях. Възбужда ги ужасяващата перспектива, че такова нещо може да бъде направено. Тя ги увлича като някакво страшно разкритие на определени възможности. Човек, който не би бил в състоянието да извърши престъпление, щеше да се интересува от престъплението не повече, отколкото страданият от хрема — от уханието на розата.

Един психоаналитик би казал, че криминалните истории са толкова увлекателни за нас, защото това е единствената възможност да се занимаваме открито с прикритата си злонамереност. Може би той щеше да нарече това обективация на латентните престъпни наклонности или с няка-

къв подобен научен термин. Що се отнася до мен, не мога да не се съглася с него; ала ми се струва, че криминалното четиво обективира не само нашите латентни престъпни наклонности, но и нашата латентна и необузdana склонност към справедливост; че то се домогва не само до скрития у нас престъпник, но и до скрития у нас Света Фема¹. А ти, читателю на криминална литература, не само участваш в престъплението, а и го преследваш; в тебе се надига Каин, но и гласът, който вика: „Какво стори? . . . И сега проклет да си.“²

От това естествено не следва, че удоволствието от криминалното четиво е облагородяващо или обратно, но положително следва това, че удоволствието е двойно, тъй че е и два пъти по-важно.

Длъжен съм да се отклоня, за да кажа няколко думи за съществената разлика между грях и престъпление. Криминалната литература няма нищо общо с греха. Грехът е един вид злокачествено състояние на душата, докато престъплението е един вид злокачествено протичане на сбитията. Има тежки грехове, които не са тежки престъпления, и обратно. Щом започне да се занимава с душата на престъпника, писателят напуска пределите на криминалната литература. Затова тук няма да бъде споменавано името на Достоевски.

Мотивът правосъдие. Същинската тема на криминалната литература е единборството между престъплението и човешкото правосъдие. В сензационния роман срещу престъплението се опъчва някаква висша и в известен смисъл неразгадаема нравствена мощ, която в края на краищата възнаграждава доброто и отиъчва на злото. В детективската литература няма висши сили, там има само човешко правосъдие; а ако то накрая побеждава, това става единствено благодарение на силата на интелекта и на метода на изцяло човешка мощ.

Слабостта към юридически случаи е стара като света. Например начинът, по който Соломон слага край на спора между двете жени блудници (Трета книга Царства, 3:16—28) е образец на добър детективски подход; бих могъл да цитирам подобни детективски постижения от индийски, арабски, кордофански и други разкази. В традициите на всички народи има истории за мъдри съдии, успели да изобличат престъпника по забележителен начин и единствено със силата на своя ум. Става дума всъщност за прекрасната и твърде стара традиция на земна находчивост, рационализъм, практически опит и наблюдателност с изключение на каквато и да била метафизическа намеса; и е любопитно, че тази острокритична находчивост е намерила равностойно място в приказките редом с магическата мощ на вълшебниците и с походите на прицовеите. От което се вижда, че тъй нареченият „чист интелект“ е поначало и открай време нещо не по-малко възвишено и достойно за внимание, отколкото мита и епоса.

Но забележете и друго: сензационният роман изисква злодеят да си получи заслуженото; той е твърде обременен с емоционални, етични и ирационални мотиви, за да може да остави настрана това окончателно удовлетворение. Криминалният роман никога не придружава престъпника до бесилката или до затвора и пет пари не дава за това, колко години ще му друснат. В него интересът се изчерпва с установяването на фактите и залавянето на виновния; понеже това е единствената част от правосъдието, която предполага съобразителност и рационалност. Наказанието по същество е ирационално; виновността е ирационална; затова с тези неща биват нагърбвани съдебни заседатели, та да бъде компенсирано някакси изпитанието чрез огън или някакъв друг вид „божи съд“. Обаче наблюдението, опитът и съобразителността отказват да отидат по-далеч от разследването на случая, от класическото *quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando*³, т. е. ограничават се с интелектуалното удовлетворение да се установи какво всъщност е станало.

¹ От немското *Femgericht* — тайни самозвани съдилища на феодалите в Югозападна Германия през XIV—XV в. — Бел. пр.

² *Витие*, 4:10—11 — Бел. пр.

³ Кой, какво, къде, с какви средства, защо, как, кога (лат.) — Бел. пр.

Тъй че докато криминалният мотив задоволява примитивната, обща и скрита потребност да се извършат престъпления, юридическият мотив задоволява не по-малко първичната и страстна потребност да бъдат преследвани престъпниците и да се даде ход на правосъдието; тези два центъра на интересите обаче в криминалната литература се свеждат до интелектуално засищане на всепоглъщащото любопитство (да се разбере как е станало) и изключват емоционалното пристрастие.

* * *

Мотивът загадка. Сега обаче ще ви кажа, че нито престъплението, нито правосъдието са най-съществените и най-силните мотиви в криминалната литература. В началото има друг, още по-стар мотив: сфинксът, който задава гатанки; неудържимата, мъчителна наслада на интелекта да разгадава мистерии; страстната потребност на мозъка да троши костеливите орехи на въпросите-клопки. Още в най-старото културно минало тук-там се срещат литературни свидетелства за този бурен интелектуален нагон: Едип, отговарящ на сфинкса, който се кани да го погуби (тъй както всяка тайна погубва човека); китайските гатанки, Турандот, индийските, малайските, персийските и арабските гатанки и какво ли не още, като се стигне до детските сричкови шаради, главоблъсканиците, ребусите, акrostиха, кръстословиците, а да не забравяме и шахматните етюди. Особено характерно за развитието на мисленето е това, че интелектът най-напред си поставя чисто словесни проблеми, изискващи чисто словесно решение; понеже в своя начален период той е направо омамян от словото — негово дело и негово изразно средство; забавлява се с двусмислеността му, с омонимията и символиката; стъкмява словесни клопки, за да създаде парадоксални словесни ситуации и с тях да имитира абсурдни и невъзможни конкретни ситуации. Ала интелектът е прекалено буен, за да се задоволи с играта на думи; затова той я предоставя на философите и със същата приприяност се втурва към действителността, за да се забавлява и в нея с решаването на гатанки. И тъй като май не е уместно да говоря за наука, ще кажа само, че криминалната литература представлява словесно решаване на умело стъкмени конкретни загадки.

А сега да погледнем на нещата практически: кое е онова, което с най-голяма вероятност и с най-голямо основание можем да приемем за загадъчно? Нали онова, което поради някакви причини било скривано? А кое най-често бива скривано? Престъплението, то се знае. Леде боже, ами че то бива съвсем ясно! Криминалната литература в крайна сметка не я е грижа за изнасилванията, подпалвачествата, отцеубийствата и не знам какви още гадости: онова, на което държи тя, са ужасно заплетените и загадъчни ситуации, пред които нормалният разум остава сащисан със скромното множество от повърхностни догадки, преценки, опит и предположения, с които разполага. Необходимо е да бъде създадена също толкова парадоксална, невъзможна, абсурдна и невъобразима ситуация, каквато има в гатанките; за да се появи след това Едип, искам да кажа детективът, и на бърза ръка да установи двойкостта и погрешността на определени данни, да хване цаката на същинския им смисъл, и готово. Детективът е просто онзи, който не се остава да бъде хванат в интелектуалната примка и убива мъчителя-сфинкс.

Що се отнася до читателя, той изпада в крайна възбуда от загадъчността на случая; съзнавайки своята ограниченост, читателят само тук-там се осмелява да направи своя собствена догадка за извършителя и същината на престъплението; много ясно, че остава излъган: *не бия той!*

* * *

Разбулването на тайната може и да е първият и последният мотив на криминалното четиво, но то също — за зла чест — е и неговият фатален литературен минус. Колкото по-голямо напрежение изисква гатанката, толкова по-ужасно е разочарованието от отговора ѝ; защото в края на краищата той се оказва толкова прост, че читателят се въбесява, като открие, че за това той и сам би могъл да се сети; и се чувства някак си излъган, обиден и разочарован.

Мотивът изкусно изпълнение. Ама и аз съм един шурак — щом съставя някакво определение, тутакси бързам да го оборя. Бях казал, че криминалното четиво е решаване на гатанка; сега обаче казвам, че то всъщност е епично произведение, чиято тема е необичайното лично постижение.

Самото престъпление е забележително лично постижение и епичните произведения се завинаги по-скоро с престъпленията, отколкото, да речем, с атрофията на гръбначния мозък или с песнопенията на калугерките. Разбойникът е един вид герой; той е забуден с романтика, той е отритнат от обществото бунтар; водейки за носа бирниците, съдилищата и закона, той се радва на скритите симпатии на простолудиято. Яношик и Бабински, Робин Худ и Риналдо Риналдини, Фра Дяволо и Ондраш от Лиса хора са чиста проба епични герои; Арсен Люпен е просто префърцуен потомък на тази недоделана галерия от горски предци. Арсен Люпен живее в романтичните дебри на големия град, тъй както Робин Худ е живял сред романтичните горски дебри; той използва прирещия бърз влад също толкова ридарски, както Риналдини изнolzва прирещия си жребец. Нашите диви пещери са гранд-хотелите; банките са равностойни на романтичните класури, през които търговците прекарват своите съкровища; а нашата улица предлага не по-малко ужаси и приключения, отколкото Абуриците или планините на Шотландия.

Престъплението изпъква сред останалите хорски дела със своята авантюристичност и епичност преди всичко поради това, че то е един вид освобождаване на енергията на индивида и опълчване срещу обществото, срещу организираната и надлична власт — а в дъното на душата си всички ние сме ужасни анархисти. Престъпникът (в романа) безусловно е изразител на високомерен и краен индивидуализъм; той действително заема изключително положение спрямо обществото. Всеки епичен герой е изключение и е сам, било защото действа изцяло на своя глава, било като ръководител и главатар на други хора, което е просто друга разновидност на самоличната и индивидуалистична самотност. Така че човек трябва да бъде или много силна индивидуалност, или най-малкото престъпник, за да се превърне в истински обект на епиката; преди всичко обаче той трябва да се легитимира с някакво подчертано лично постижение.

И на второ място, престъпникът е носител на приключенското и епичното начало поради това, че го преследват, както се преследва див слон, тигър или мечка. Най-старите човешки инстинкти са свързани с лова; а първобитният човек от Кроманьон или Алтамира положително покрай живописата и пластиката е изнамерил и епичната литература, когато, смучайки костен мозък, е разказвал по какъв страхотен начин е хванал натясно оня бизон, а пък как само е издебнал стадото мамути, направо не е за вярване. Днес няма как край огнището да се съчинява епос за някой уловен заек или цветисто да се разказва за изпълненото с приключения преследване на пещерен лъв; не е вече като едно време. Но все пак може да се чете край огъня по какъв страхотен начин Шерлок Холмс е хванал натясно убиеца, а пък как е издебнал стадото на участниците в обира на банката, направо не е за вярване. Тук става дума за лов, за капани, за разчитане на следи в праха или в калта, за нюха на първобитния ловец, за преследването на дивеча, за бягството, за обкръжаването на плячката, за ръкопашен бой и за всички останали похвати на лова от пещерно време. Криминалната литература е най-старият вид литература; тя е най-добре запазеният предисторически паметник от времето на палеолита. Изкуството на ловеца е по-старо от писмеността.

Детективът е първичният човек, ловец и следотърсач. Но детективът е и епичен индивидуалист, какъвто е и неговият ловен трофей, престъпникът. Обикновено той ужасно презира колективния полицейски апарат и се залавя със случая на свой риск; между него и полицията, която е в служба на организираното общество, съществува неопровержима и твърде напрегната враждебност, ако не и същинска вражда. Той винаги прави нещо различно от полицията; той е гениално сам и дори често пъти е странен и уединен самотник в този организиран свят. Рискът му достига спортно и геройско удоволствие; той често бива въвлечен в ситуации, при които животът му висна на косъм; затова пък притежава железни нерви, стоманени мускули, хубав автоматичен пистолет и на това отгоре умее да се боксира като шампион в категория „петел“ (тъй като винаги е мършав). Той е буквално ревнив по отношение на това да извърши всичко сам; цялата работа за него е просто лично постижение и той би изпитал срам, ако му се наложеше да се справи с престъпника с помощта на грубо организирано надмощие.

Дължини сме да засегнем мимоходом и характерния *мотив „придружител“*, който се среща в повечето криминални произведения. Детективът наистина е епически сам; поради някакви странични причини обаче той неведнъж разполага — още от времето на Дюпен на Едгар Алън По — с приятел, придружител, лице донейде пасивно и предано, което понякога му помага и което по-често му служи за слушател, развеселява го със своята детективска некадърност и много пъти става хроникьор и бард на неговите постижения. Не бих могъл да изясня всички причини за това явление; знам само, че сахелските крале винаги по време на походите си са държали да бъдат придружавани от хроникьор и че някак си не е в реда на нещата един истински епичен рицар, даже и да не е съвсем Дон Кихот, да няма верни оръженосци. Освен това трябва да има човек, който да наблюдава детектива по време на работата му и да се чуди на все още неразбираемите му планове и действия.

Тия Уленшпигел. Ако разгледаме приказките на всички народи — от екватора чак до някъде отвъд полярния кръг, — навред в тях ще открием много симпатичния образ на стопроцентовия хитрец, който е хитър като лисица, но сякаш само за свое собствено удоволствие: неговото остроумие е ексцентрично и парадоксално, понеже не служи на търговски или на политически цели, нито пък на някаква друга изгодна и почитана кауза; той присъства там сам за себе си като чист аматьор; това е един вид изкуство заради самото изкуство на абсолютната хитрост, нещо средно между гаметовото и гениалното лукавство, между фокусничеството и прагматичната философия. Това е вечният и общочовешки уленшпигеловски мотив; най-старият и героичен хитрец е самият божествен Одисей.

Тук нямаме възможност да се занимаваме по-нашироко с тази прекрасна тема. Само констатираме, че човекът от самото начало се отнася към острия ум с не по-малко дълбоко и поетическо възхищение, отколкото към юнашките подвизи; защото в борбата за оцеляване хитроумието и ловкостта имат не по-малка стойност от силата и смелостта.

Криминалната литература представлява съвременно олицетворение и героизиране на тази самоцелна и практична хитрост. Има детективи (като Асбъорн Краг или инспектор Бийл, като Макензи, стария Грайс и много други), които изпълняват своята мисия с извънредна сериозност, като тази на прокурора или на портиера в сградата на съда. Това навярно се дължи на обстоятелството, че те са официални полицейски служители: служебната работа не може да се върши на шега и без известна намусеност. Ала вечният хитрец, който сам чудесно се забавлява с осъществяването на хитрините си, който има чувство за хумор, за ефект и за мизансцен, който е донейде суетен творец като Боско⁴ на подиума и който като артист държи не само на това да си свърши работата, но далеч повече държи на това, *как* ще я свърши, каква изненада ще поднесе на публиката, доколко непринудено ще се поклони накрая: такъв може да бъде само детективът любител, човек, който не е на официална служба, спортсмен на криминалистиката, с други думи — Шерлок Холмс или Рулетайбъ, или, ако искате за разнообразие, Арсен Люпен, или още мнозина други с всички възможни нюанси помежду им. Те си имат свои почитатели сред публиката, биват артистично мнителни, надменно и злорадо усмихнати, изпитват задоволство от работата си и лична наслада от формалното съвършенство на номерата си. Те са хора на изкуството — на изкуството на наблюдението, на прещенката и на други високоинтелектуални дейности; тъй че възхищението ни от тях е не по-малко дълбоко и заслужено от възхищението, което изпитваме към Акробата под купола на цирка.

Една от най-старите детективски истории на света е начинът, по които Одисей разкрива съмолчиността на Ахил сред дъщерите на Ликомед. Ако беше детектив от бранша, Одисей положително щеше да го открие през ключалката или като поразпита перачките; но тъй като е бил надарен с остър ум, той е приложил известния и психологически превъзходен номер с мечата и нажитите. Обикновеният интелект се задоволява с резултата; по-висшият, уленшпигеловски интелект намира удоволствие едва в самото изпълнение. Хитрецът желае не просто да намери отговора на гамира

⁴ Бартоломео Боско (1793—1863) — прочут италиански фокусник — Бел. пр.

танката, а да измами и надхитри самия сфинкс. Не се оставяйте да ви заблуди непроницаемата маска на геналния детектив; ако сте умни като него, ще откриете под тази му маска изражението на забавляващ се и доволен шмекер, който току-що е успял да избудалка престъпника, Скотланд Ярд или самите вас.

Общо погледнато, хитрецът е разкрепостеният и самоцелен интелект, който все още не се е решил дали да стане голям престъпник или голям детектив.

Духът на метода. Тук обаче има и една значителна културна и историческа разлика: Уелшпигел улавя мига и настроението, докато детективът е методичен. Неговата вродена съобразителност, ловният му усет, наблюдателността му, аналитичните му способности, опитът му, специализираните му познания за различните качества на пелелта от пури, знанията му по ботаника, ориенталски оръжия, навигация, минералогия, както и относително всички останало, смайващата универсалност на неговата начетеност (с изключение на общата история, астрофизиката, църковната ексегетика и някои други тесни научни специалности) — всички тези прекрасни дарове на духа, към които биха могли да се прибавят и острата намет, присъствието на духа, логичността и строгостната точност, всичко това, подчертавам, е подчинено на строгата дисциплина на метода, реда и последователността; бога ми, няма по-подреден и по-дисциплиниран мозък от мозъка на детектива. Независимо дали става дума за Дюпен или за Холмс, в мигове на откровение (вж. „*мотива придружител*“) той на драго сърце започва да говори за аналитичния метод с разпадеността на университетски доцент; дори такъв разхайтен детектив като Рулетабий търси своята „частица здрав разум“, за да я постави над объркаността и двусмислеността на фактите. Примитивният детектив от рода на Клифън се нахвърля върху криминалния случай така, както се нахвърля куче по време на сбиване; полицейските служители, да речем Ганимар, Краг или Грайс, работят търпеливо и системно, но без индуктивна фантазия, по-скоро като опитни практики, отколкото с научния размах на дисциплинираната мисъл. И при все това бащата на съвременната криминална литература, Едгар Алън По, извежда своя детективски метод по абстрактно философски път от законите на индукцията, анализа, критиката на текста и логичната достоверност; детективът класик Шерлок Холмс обогатява тези средства с огромен арсенал от специализирани познания по природонаучна експертиза и с преки наблюдения, като по този начин обхваща в мозъка си цялата солидност, цялата външна и математическа трезост на позитивистичния светоглед. Професор Крейг Кенеди и доктор Торндайк прибавят към това съвременния лабораторен експеримент, при който методът на прякото наблюдение достига връхната си точка, но същевременно и се изчерпва; понеже тук вече измервателните уреди и лабораторният опит изместват интелигентния поглед, зорко вперен в действителността в търсене на взаимовръзки. Така че по този път по-далеч вече е невъзможно да се стигне.

При французите методът си остава нещо лично; той е по-скоро плод на темперамента, отколкото на изследването. Например Рулетабий или Ботриле, или дори Льокок, или татко Табаре са си такива по рождение, тъй както едно куче още с раждането си е вече дакел или доберман; те са следотърсачи по природа и по инстинкт, тях не ги бива за нищо друго, освен да вървят натам, накъдето ги води обонянието им; интелектът им е направо животински. Шерлок Холмс е дотолкова методичен, че дори външността му, тънките му устни и жилестите му ръце, острият му нос, очите и лулата му добиват професионално детективски облик; ала Табаре на Габрио притежава външния вид и навичките на благообразен рентниер, Рулетабий ви се усмихва с кръглата физиономия на простодушен нехранимайко, Льокок умислен смуче захарни пръчки, с други думи — знае ли ги човек какви са. Те също си имат свой метод, тъй както имат свой метод и ловната хрътка, и ловащата зми наугуста; той обаче се изразява в трескавостта на инстинкта и в изумителната им интуиция.

Трябва да споменем и мистичния метод на отец Браун, на този свети Франциск сред детективите. Опитът му на изповедник действително му помага да издирва и предвижда кривите пътища, по които се отбива човек; ала детективското му чувство е принципно различно: то е в неговото смирение, Добрият и скромен свещеник съвсем непринудено, свел глава, събира в праха незначителни и незабелязани неща, които друг, по-горделив и по-светски ум, би намерил за недо-

стойни за вниманието му. И ето че тези пренебрегнати следи се оказват тайнствени шифри, чрез които светният отец с Божия помощ, внезапно просветлен, разгадава ужасните намерения или постъпки на отбилите се от правия път. Не смятам, че този метод отстъпва по нещо на лабораторните чудеса на професор Кенеди.

Тук обаче не мога да се сдържа да не отдам почит на духа на метода. Нека други възхваляват страстите, романтичните демони, красотата на женските очи или изгрева на слънцето, аз възхвалявам яснотата, последователността и реда, силата на разума, който сравнява, съпоставя, подрежда и съгласува, метода, този мъдър придружител, който ни води за ръка сред хаоса на фактите; и ето, че те се разстъпват пред нас.

Освен това искам да отбележа, че детективът в известен смисъл е герончен тип на човека на новото време. Той е деен и бърз, има някаква цел и неотстъпно и методично върви към нея; освен това е многознаещ, универсален, начетен, пълен с конкретни познания; това е човек, който е наясно, човек на действието и на знанието. Всичко да знаеш, с всичко да можеш да се справиш, да можеш да излезеш от всяко положение, а когато се наложи, да повалиш на земята и най-якия мъжага — та кой от вас е чужд на такъв идеал? Детективът не се занимава със себе си; не се чуди какво да прави със себе си; интересуват го не собствените му чувства, а фактите и деянията. Той не си задава въпроса, дали ще успее да се спаси; пита се кое е разумното, което трябва да се направи в този момент. Не разсъждава върху това, що е човекът; опитва се да разбере къде е. В неговия свят има определени въпроси и определени факти; няма обаче никакви сенки, видения, общи принципи и идеи. Той е най-неподправеният реалист във вселената.

Той няма лични отношения. Влюби ли се, тутакси загубва интелектуалната си чистота.

Мотивът случайност. Ала от каква полза биха били всякакъв разум, всякакъв метод, всякаква универсална начетеност, ако на детектива по особен, чудодееен начин не му се притичаше на помощ щастливият случай? Случайността го отвежда тъкмо когато трябва тъкмо където трябва; случайността му подхвърля неочаквани улики, а ако се подхлъзне, детективът пада точно върху следата на бягачия престъпник, вместо да си разбие носа, както положително би станало с мен или с вас. Често ми е минавало през ума, че с нищо не съм по-глупав от детективите; само дето не ми върви толкова, там е работата.

Има хора, които смятат случайността в криминалната литература — ако мога така да се изразя — за неподзволена хватка, за недостоеен трик, с който авторът нечестно помага на своя любимец. Това е груба грешка. Теоретниците криминалисти, толкова досадни и по немски солидни, каквито са Грос и Хюплер например, след като изреждат всичко, което би трябвало да знае и умеє съдия-следователят, какъв трябва да бъде той и какво трябва да върши от първо до сто и първо, категорично и открито заявяват, че той трябва да има късмет; инак пукната пара не струвал. Има хора с лека ръка, други пък са маркототевци и кутузузлии; за това няма какво да се приказва. В края на краищата тайната на успеха е тайна на случайността; всяко не съвсем просто нещо (например да изпратиш писмо с марка и правилно написан адрес, да ограбиш банка или да закачиш картина на стената) е изложено на хиляди коварни и непредвидими възможни усложнения, които застрашават успеха на начинанието; ако никак не ви върви, и връзката на обувката няма да можете да си вържете. Но пък макар и случайността да е непредвидима и тайнствена, тя се влияе до известна степен от вашия светоглед, от темперамента ви, от настроението ви, от вашата смелост, енергичност и предприемчивост. Щастнето се усмихва на смелите; ала за да може човек да е смел, драги читателю, на него са му необходими известна доза прагматична философия, ум на място, жив интерес, самоувереност и цял куп други оптимистични качества. Макар и успехът да е просто случайност, случайността не е просто случайност; случайността може да се заслужи, случайността може да бъде привлечена на наша страна. Попитайте за това големите практики.

На детектива трябва да му върви; той трябва да има съответната натура, за да е така: известна веселост, никаква меланхоличност, никакви съдбовни страсти, радост от дейния живот и една такава свобода на мисълта. В негово лице бива прославян героят на съвременността — преуспяващият човек.

Систематичност „аля Бертйон“⁵. В романтичната литература човек е или красив, или отблъскващ с грозотията си. В криминалната литература тези категории липсват. При разговор с някоя девойка детективът констатира не че тя има нежни ръце, а че пише с тях на машина; той дори не обръща внимание на плахия ѝ, невинен поглед, затова пък забелязва няколкото лунички на носа ѝ или калта по обувките ѝ. В литературата на романтизма по обувките никога не се познава кой къде е стъпвал. Тук обаче попадаме в напълно различен свят. Даже на престъпника не му е изписано на физиономията, че е злодеец, нощт му обаче издава, че той пие хвойнова ракия, тъй че по всяка вероятност е търговски пътник; дори знакът на Каин върху челото му няма да е божия печат, а белег за идентичност и следа от предишната му професия (може би си е разбил челото о плуга или е паднал от плевнята, знам ли).

Действителността тук също е подложена на анализ в духа на Бертйон; тя просто бива протоколирана. Влезе ли в някоя стая, детективът търси в нея не дъха на двайсетгодишен спокоен живот, а драскотини по вратата или изтъркан прах върху камината. Всичко съществуващо има смисъл само с дирите, които оставя подире си; хората също са просто обобщение на следите, които са оставили. Детективът няма да ме погледне в очите, за да каже: „Знаете ли, вие сте добър, много добър човек, това се забелязва от пръв поглед.“ Той ще ме погледне, за да каже: „Вие сте човек, който се прехранва от писане, мислите, като си подпирате главата на облегалката (сигурно се е сетил по това, че отзад ми е разрошена косата) и имате слабост към котките; днес сте минали по улица „Индришка“ — она строеж там няма ли да го завършват вече? — и сте изпратили писмо до Англия“⁶ (това как го е разбрал, до гроб няма да ми стане ясно). За детектива нашият земен свят е просто „местопрестъпление“, покрито с уличаващи следи; и нищо чудно да се появи великият детектив, който ще вземе от звездите отпечатъци от божините пръсти или върху росната трева ще измери Неговите стъпки; и ще Го залови.

Уникати. Не, дума да не става: никакви дактилоскопични отпечатъци; един детектив на място няма да падне толкова ниско, та да се опитва с помощта на някакъв жалък отпечатък от пръстите (който, ако искате да знаете, може да има формата на спиралка, на ченгелче или на вълнообразна линия⁷) да търси извършителя на престъплението в полицейския архив. Реалната полицейска практика показва, че новият случай бива включен в сумата на разкритите вече случаи; следователно крадецът се търси сред крадците, а не сред притежателите на вили в Бубенеч, или че разбойникът се издирва по-скоро в запустелите Еврейски тухларници, отколкото сред членовете на Философското дружество. Полицията несъмнено би разкрила убийството на улица „Морг“, ако въз основа на надеждни доказателства можеше да се произнесе, че убийства от този род като правило се извършват от горили. Полицията се отличава с особена и донейде меланхолична убеденост в това, че всички престъпления са нещо отдавна познато, което не се случва за пръв път, тъй че се извършват съгласно старите, обичайни правила. Странното е, че тя обикновено излиза права.

И обратно, случаите в криминалната литература са криминални уникали, излизаци извън рамките на всички разработени правила, обобщения и предварително подготвени методики. Всяко решение в тях трябва да е майсторски оригинал, дело на инвенцията и нов световен рекорд. Нужно е да се търсят все нови и нови истории, нещо, което все още не се е случвало, нещо, което надминава всичко сторено дотогава, нещо, в сравнение с което всяка предишна интрига пет пари

⁵ Алфонс Бертйон (1853— ?) — френски антрополог, създател на система за съдебномедицинска експертиза — Бел. пр.

⁶ Централната поща в Прага се намира на улица „Индришка“ — Бел. пр.

⁷ Божините пръсти обаче биха имали знака на безкрайността ∞ — Бел. а.

не струва, нещо, което. . . , което. . . — с две думи, нещо изключително. Това е иманентната обреченост на криминалната литература, нейният бяс, нейното страдание и нейната гибел. Тъй като трябва да знаете, че тя вече едва си поема дъх, до смърт изтощена от тази лудешка надпревара. Сега отчаяно се е вкопчила в политиката на Великите сили, в германския император и в световната война; но и това вече се изчерпва и ако не ѝ помогнат папата, марснантите или краят на света, ще можем да говорим за бивша литературна разновидност. Fueramus Pergama⁸, амин.

И неко бъдем благодарни ние, останалите писатели, които пишем за стари неща, колкото и да си даваме вид на модерни автори; понеже старото няма кой да ни го отнеме. Старото е неизчерпаемо, защото, виждате ли, и ние постоянно добавяме по нещо към него, постоянно го размножаваме и когато накрая си направим равностетка, ще открием, че и ние вече сме овехтели, въпреки че преди много години сме се имали за новатори. Могат да бъдат изнамерени какви ли не новости; но и сред отдавнашните реалности има толкова много неща, които все още нито са открити, нито са измислени, че ние винаги можем да се отправим към тях като към златно Елдорато.

Криминалната литература като че ли нанстина вече е прекрачила своя апогей; тя май беше нещо като преходна мода. Ала във всяка преходна мода прави впечатление това, че тя съдържа нещо страшно старо. Ако на мода излязат кожените дрехи, дори най-старият жив свидетел няма да се сети, че те са били на мода още по времето на старата каменна ера. Ако се носят, да речем, къси поли, се забравя, че те са били на мода още сред първобитните обитатели на Соломоновите острови. В известен смисъл всяка мода е връщане назад и атавизъм.

Видяхме, че в детективската литература се възобновяват прастарите мотиви за находчивосте съдии, за гатанките, за хитреца и за епичния лов. От друга страна, обаче открихме, че в нея е едва ли не документално отразен историческият прелом в съвременната мисъл: най-вече прагматичният рационализъм, духът на метода, всеотричаната научна начетеност, абсолютният емпиризъм и страстта към наблюдения, анализът и склонността към експериментирание, философската систематичност в духа на Бертйон и потискането на всяка срамна субективност — няма всичко това не е закърмено с млякото от божествената крава на нашата епоха? Ако питате мен, и в добрия, и в лошия смисъл: детективът е обобщен образ на нашето време, тъй както Сид е обобщен образ на рицарското средновековие. Той живее пълноценно и неясно в съвременето ни, винаги в крак с последната дума на времето, винаги залавяйки се за онова, което му предоставят науката, техниката, вестниците, последният миг; няма човек, по-съвременен от него. Какво е за него Хекуба?⁹ Но ако някой открадне нейния златен триножник, това е вече друга работа и заслужава да ѝ се обърне внимание.

Facts! Facts! Facts! Тъй като е настъпила ерата на фактите, а не на думите.

А ти, свети Тома, си патрон на детективите; понеже не си признал тайната, преди да сложиш пръст в раната; а след това, като си открил, че тя е нанесена с остър метален предмет изотдолу и е била напълно смъртоносна, си решил, че следствието е приключено както трябва!¹⁰

Заклученията си ги направете сами. Възможните изводи са няколко — изберете си; що се отнася до мен, не съм имал намерение да ви убеждавам в каквото и да било; доставя ми обаче удоволствие да откривам нещо хубаво в области, радващи се на лоша репутация.

„Цеста“, 1924

Превел от чешки: Стефан Бошнаков

⁸ Fueramus Pergama [(quondam) — лат.] — И ние сме били Пергам (навремето) — Бел. пр.

⁹ Хамлет, II, 2 — Бел. пр.

¹⁰ Евангелие от Йоан, 20:24—28 — Бел. пр.